

DALIA PAKALNIŠKIENĖ

Klaipėdos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, geolingvistika,
veiksmažodžio istorija.

SIMAS KARALIŪNAS BALŲ ETNONIMAI

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 620 p.

ISBN 978-609-411-150-1

Klasikinės baltų genčių ir tautų vardų etimologijos, dažniausiai sietos su hidronimija¹, XX a. II pusėje imtos aktyviai verifikuoti. Vienas ryškiausių baltiškojo onomastikono „revizorių“ – garsus baltistas Simas Karaliūnas², kelis dešimtmečius „drumsčiantis“ etnonimų problematiką.

Monografijoje baltų etnonimai aptariami labai plačiame istoriniame lyginamajame kontekste. Daugelį metų nepaprastai kruopščiai tyrinėta tematika, pažįstama Lietuvos ir pasaulio mokslo bendruomenei iš pranešimų konferencijose, straipsnių³, *opus magnum* „Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose“⁴, čia esmin-

¹ Kazimieras Būga, Janis Endzelynas, Antanas Salys, Jerzy Nalepa, Kazimieras Kuzavinis, Jonas Kabelka, Bronys Savukynas, Vilius Pėteraitis, Zigmas Zinkevičius ir kiti.

² Apie monografiją rašyta gerbiamam autoriui dar esant gyvam. Gyvas jis pasaulio lingvistų bendruomenės atmintyje ir šiandien.

³ Karaliūnas S. Dėl prūsų etnonimo reikšmės ir kilmės. – *Baltistica*, 13(2), 1977, 372–373; Karaliūnas S. Aisčiai ir jų vardas (Kritiška lingvistinių tyrimų apžvalga). – *Mokslas ir Lietuva*, 1991, nr. 2(3), 4–12; Karaliūnas S. Lietuvos vardo kilmė. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 1995, 55–99; Каралюнас С. Из проблематики формирования балтийских и славянских этнонимов. – *Slavistika Vilnensis* [= *Kalbotyra* 47(2)], 1998, 7–28; Каралюнас С. Этнонимы в т. н. польско-явтяжском словарики. – *Полутролов. К 70-летию Владимира Николаевича Топорова*, Москва, 1998, 154–156; Karaliūnas S. Etnonimo gūdai kilmė. Iš baltų-germanų ir baltų-slavų praeities kontaktų. – *Darbai ir dienos* 10(19), 1999, 7–54; Karaliūnas S. Etnonimai Latvijos teritorijoje. – *Tarptautinis baltistų kongresas „Baltų kalbos amžių kaitoje“*. Pranešimų tezės. Rīga, 2000, 125–129; Karaliūnas S. Dėl pavadinimo Aismarės kilmės ir darybos. – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Antano Salio 100-osioms gimimo metinėms. Konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 2002, 7–8; Karaliūnas S. Dainava. Vardo reikšmė, istorija ir kilmė. – *Baltistica* 41(1), 2006, 103–117.

⁴ Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 1, 2. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, 2005.

gai išplėtota ir papildyta naujais tyrimais. 14-oje skyrių nuosekliai pristatoma etnonimų istoriografija, arealinė variantų distribucija, kritinė visų etimologijų apžvalga ir pateikiamos naujos originalios etnonimų kilmės hipotezės.

Pirmajame skyriuje nagrinėjami duomenys apie pirmuosius baltų etnonimų paminėjimus keliuose svarbiausiuose istoriniuose šaltiniuose: Klaudijaus Ptolemajo „Geografijoje“ (II a., Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί, Βοροῦσκοι), Adomo Bremeniečio „Hamburgo bažnyčios vyskupų darbuose“ (XI a., *Churland, Chori, Semland, Sembi vel Pruzzi*), skandinavų šaltiniuose (XI–XIV a., *SæimgaliR, Kúrland, Vitland, Sámland, Ermland, Lifland*), danų šaltiniuose (XII a., *Pruscia, Prycia, Prussia, Samland, Semlandia, Sembi, Kurland, Semigalia*), Alberiko „Pasaulio kronikoje“ (XIII a., *Prutia, Curlandia, Lethovia, Withlandia et Sambia*), nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašymų pradžioje“ (XIII a., *Pruscia, Prutheni, Jetwisia, Ituesi, Zambia, Curlandia, Samoitia, Lectauia, Lectai* ir *Nalsani*), Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ (XIV a., *Sudowia, Galindia*).

Antrajame skyriuje pristatoma *galindų* problematika. Vokiečių Ordino dokumentų ir kitų geografinių bei istorinių šaltinių, kartais ir archeologijos duomenimis lokalizuojama jų gyventa teritorija ir istorijos faktai, nagrinėjamos vardo variantų fiksacijos ir jų patikimumas, sąsajos su antroponimais, toponimais ir apeliatyvais, vakarų ir rytų galindų santykiai. Atmesdamas egzistuojančias etimologijas kaip nepakankamai pagrįstas, S. Karaliūnas siūlo naują hipotezę. Suponuojama galindų etnonimo formų **Galindā / *Gelindā, *Galendā / *Gelendā* ar **Galandā / *Gelandā, *Gilandā* senoji reikšmė – ‘tolimės apylinkės, atkampaus krašto gyventojai kaip nedaloma visuma’, iš kurio atsiradusi krašto reikšmė ‘tolima apylinkė, atkampus kraštas’. Šio toponimo motyvacija grindžiama lyginamuoju istoriniu tos pačios šaknies baltų, graikų ir slavų kalbų vidurių (skrandžio, žarnų) pavadinimu, eksplikuojančiu sememos ‘pilvas, skrandis; iščios’, ‘viduriai; žarnos’ ir ‘gili vieta, dubuma’, ‘giluma, gelmė’, ‘dugnas (indo, jūros ir kt.)’, ‘žemė, dirva, gruntas; pamatas, pagrindas...’ semantinę filiaciją.

Sūduviams skirtas trečiasis monografijos skyrius. Kruopščiai ištyrinėjęs šaltinių užrašymus, sūduvių vardo refleksus Prūsijos ir Lietuvos oikonimuose, aptaręs galimas sūduvių etimologijas, autorius vėl teikia naują šio etnonimo kilmės hipotezę, rekonstruodamas baltų adj. **sūdas* ‘tarpus, vešlus, derlus; storas, apvalus (apie vyrą, vaiką, mergaitę); kietas, sukrus, tankus (apie drobę, siūlus, ataudus)’ (greta liet. *sūdras / sūdrūs*) kaip veiksmazodžio *sūdyti* ‘berti druskos, daryti sūrų, konservuoti druska...’ vedinį ir iš jo kildina etnonimą bei kraštavardį *Sūdava* ir *Sūduva*. Semantinę tipologinę tokios motyvacijos paralelę autorius remia kitų tautų etnonimų kilme – Sibiro tautės encų, nencų giminaičių pasakymu *моду ноггои нэва* ‘mano giminė stora (tai yra gausi, skaitlinga)’, s. turkų subst. *türk* ‘genčių sąjunga’ greta adj. *türk* ‘stiprus, tvirtas, galingas; gausus’.

Dar pridedamos Petro Dusburgiečio paminėtų sūduvių žemių vardų *Pokima*, *Kymenov* ir *Kirsnovia* kilmės interpretacijos.

Ketvirtajame skyriuje nagrinėjamas *jotvingių* etnonimas. Su nenuilstamu atkaklumu autorius inventorizuoja visas jotvingių vardo etimologijas, parododamas jų spragas. Jotvingių etnonimo ryšys su upėvardžiais *Jatfa*, *Jōtupis*, *Jotijà*, *Jotulė* atmetamas, esą etnonimas ir hidronimai nepriklausomai pasidaryti iš tos pačios veiksmažodinės šaknies **jā-* ‘vykti, važiuoti, joti’. Pasiremdamas Kazimiero Būgos hipoteze apie jotvingių vardo giminingumą su apeliatyvais rus. *ямба*, *ямбо* ‘didelis žuvų būrys’, bulg. *ямо* ‘vora, virtinė, tumulas’, serb.-kroat. *jàto* ‘būrys, pulkas (žuvų, paukščių); banda, kaimenė (avių, galvijų arklių)’, slovn. *játo*, *játa* ‘didelis plaukiančių ar skrendančių tos pačios rūšies gyvų daiktų (žuvų, paukščių...) būrys, pulkas’, S. Karaliūnas rekonstruoja jotv. **jātvā* ‘kariai, karių būrys’, visus apeliatyvinius daiktavardžius kildindamas iš tos pačios veiksmažodinės šaknies kaip ir hidronimus. Mokslininko teigimu, baltų kalbose iš **jā-* ‘vykti, važiuoti, joti’ pasidaryti *i* ir *u* kamienų vardažodžiai **jāti-* ir **jātu-* reikšmėmis ‘būrys, banda (judančių gyvų daiktų)’ ir ‘kariai raiteliai, raitųjų kariuomenė’. Jotvingių kalboje *u* kamieno forma **jātu-* gavusi kuopinį formantą **-ā* (< ide. **-aH*), o iš *u* kamienės formos buvęs pasidarytas **jātv-ingas* ‘jotvai priklausantis’.

Dainavos ir *dainavių* vardų kilmė pristatoma penktajame skyriuje. Autorius siūlo nesieti istorinių šaltinių fiksacijų su Lietuvos oikonimais *Dainava*, *Dainiai* ir atitinkamais hidronimais, turimais baltų areale. Remdamasis lietuvių būdvardžių *dienì* ‘turėsianti, vesianti, laukianti (apie kumelę)’ ir *dienė* ‘tvinkstanti, greitai atsivesianti (apie kumelę)’ vartoseną ir semantika bei korespondencijomis indoiranėnų kalbose kalbininkas suponuoja baltų šaknį **dēi-n-* ir rekonstruoja daiktavardžius liet. **diena*, **dienė* ‘karvė, besiremiančius pirmine, etimologine reikšme ‘kuri žindo, kuri yra žindanti’. Taigi gyventojų vardą **dainiaĩ* ‘dainaviai’ jis sieja su baltų **dāinē*, **dēinā*, **dēinē* subst. fem. ‘karvė, kuri veršiuojasi; jauna, melžiama karvė’, **dēinī* adj. fem. ‘turėsianti, vesianti, laukianti (apie kumelę)’. Priesaginės lytys *Dainavà*, *Dainuvà* galėjusios įforminti kuopinę genties visumos reikšmę. Semantinė etnonimo **dainiai* motyvacija iš subst. **dāinē* ‘karvė’ aiškinama reikšme ‘karvėms priklausantys, su karvėmis susiję, t. y. piemenys, kerdžiai’.

Šeštajame ir septintajame skyriuje tęsiama jotvingių tematika – aptariami kalbos reliktai, fiksuojami Pietų Lietuvos, Baltarusijos tarmėse ir vardyne, ypač hidronimijoje. Remiantis istorine dokumentacija ir archeologija bandoma lokalizuoti jotvingių gyventa teritorija bei teikiamos naujos *Polesės*, slavų etnonimų *вельняне*, *древляне*, *дреговиці*, *Pollexiani* kilmės hipotezės, analizuojami kairiųjų Pripetės intakų vardai, rodantys teritorijos nuo Nemuno šiaurėje ligi Pripetės ir jos kairiųjų intakų pietuose baltiškumą nuo seniausių laikų. Atnaujinta

baltų ir slavų santykių problematika⁵: slavų etnoso chronologijos, protėvynės, migracijų klausimai, beje, gerokai disonuojantys su naujesniais archeologų tyrinėjimais⁶.

Aštuntasis monografijos skyrius skirtas *prūsų* etnonimo ir *prūsų žemių vardų* problematikai. Prūsiškoji tematika tikslingai pradedama leksemos *prūsas* fikscijomis senuosiuose lietuvių ir latvių žodynuose, kituose raštuose ir tarmėse, tautosakoje. Išsamiai eksplikuojama etnonimo reikšmės raida (nuo senosios baltų genties iki Rytprūslių vokiečio ar konfesinės priklausomybės atstovo) ir formalioji struktūra. Po detalios istorinių šaltinių analizės daroma išvada, kad prūsai turėję būti socialinio prestižo grupė, vitingų rūšis, kariai raiteliai, susiję su žirgais bei jų auginimu, dresavimu, bet ne su kuria nors sritimi, žeme. Hipotezė remiama germanų, slavų kalbose fiksuojamomis šaknies *prus-* leksemomis, turinčiomis reikšmę ‘prūsas; arklys, žirgas, eržilas’. Kritiškai įvertinęs visas prūsų etnonimo kilmės interpretacijas (net ir ankstesnę savąją⁷), S. Karaliūnas išryškina su etnonimu siejamų vardažodžių rekonstruojamo pamatinio veiksmožodžio **prus-* ‘šlėkti, tėkšti, purkšti; prunkšti (apie arklius)’ semantiką, ypač sąsają su vandens liejimu, atspindimą s. ind. *pruṣṇóti* ‘jis šlaksto, purškia, lašina, drėkina’, serb.-kroat. *prskām, prskati* ‘trykšti’, liet. *praūsti (-ia, -ė)* ‘vandeniu valyti, mazgoti, plauti (veidą); mazgoti (rankas, kojas, galvą, visą kūną), maudyti; plauti, skalbti (skalbinius, indus)’ ir t. t. Pasiremdamas tipologinėmis paralelėmis germanų, indoiranėnų, anatolių ir kitose indoeuropiečių kalbose, mokslininkas teikia naują etimologiją: prūsų etnonimo pirminė reikšmė galėjusi būti ‘drėkinantys, purškiantys, sėklas liejantys (*semina emittentes*)’, tai yra ‘vyrai’.

Toliau naujai interpretuojama Petro Dusburgiečio kronikoje išvardytų prūsų žemių vardų kilmė. Svetimos kilmės laikytiems *Kulmui* ir *Liubavui* teikiamos baltiškos etimologijos. Tačiau Liubavo siejimas su liet. *liubėti* nepatikimas, mat šis veiksmožodis LKŽ paliudytas vieninteliu sakiniu, atstatytas iš vienintelės esamojo laiko formos, o su juo siejamas *liūbyti* laikomas slavizmu⁸. S. Karaliūno manymu, prūsiškų žemių vardų motyvą dažniausiai lėmė gyventojų užsiėmimas, veikla (*Liubavas, Varmė, Notanga, Semba, Nadruva, Barta, Skalva*), rečiau – fiziografinės, topografinės ypatybės (*Kulmas, Pamedė, Pagudė*). Kituose šaltiniuose minima žemė *Sasna*, atmetus vandenvardinę ir „zuikinę“ kilmę,

⁵ Žr. išsamiai ir aktualumo neprarandančią publikaciją: Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10, 1968, 7–100.

⁶ Pavyzdžiui, Eugenijus Jovaiša slavų gimimą datuoja V a. (Jovaiša E. *Aisčiai. Kilmė*. Vilnius: Edukologija, 2012, 44–55).

⁷ Karaliūnas S. Dėl prūsų etnonimo reikšmės ir kilmės. – *Baltistica* 13(2), 1977, 372–373.

⁸ Fraenkel E. *Litauisches Etymologisches Wörterbuch* 1. Heidelberg: Winter; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, 378.

taipogi aiškinama naujai – rekonstruota leksema pr. **sasnā* ‘medžio brazdas; pušis’ siejama su sl. **sosna* ‘pušis’.

Istoriniuose šaltiniuose minimą *Vitlandą* S. Karaliūnas sieja su *vingių* kaip socialinės grupės vardu, kurį kildina iš **vītā* (ar *vītja-* ‘vijimas, gynimas, varymas šalin, lauk...’) ir priesagos *-ing-*: *vingiai* – ‘vytai priklausantys, vytos vyrai’.

Lietuvos vardas ir *lietuvių* etnonimas devintajame skyriuje aiškinamas pasitelkiant istoriko Artūro Dubonio tyrimus apie leičius ir jų socialines funkcijas bei istoriniuose šaltiniuose minimus faktus apie tikėtinus Lietuvos valdovo tarnybinius žmones. Būtent ši profesinė-socialinė kategorija galėjusi duoti vardą lietuviams kaip etnosui. Zigmo Zinkevičiaus argumentą dėl priegaidžių skirtumo, neleidžiančio sieti *leitį* ir *Lietuvą*, Karaliūnas atmeta kaip nereikšmingą – esą tai reguliarius lietuvių kalbos šaknies vokalizmo apofonijos ir intonacinės sistemos dalykas, nekliudantis šiuos pavadinimus laikyti bendrašakniais. Dar pasitelkiami struktūriniai analoginiai variantai, pgl. *vīenas*, *vič-vīenas* ir *vič-veīnelis*, *šiekštas* ir *šeikštis*, *priemenę* ir *preīmenę*, *mīelas* ir *meīlas* ir pan.

Liet. **leitis* autoriaus kildinamas iš ide. šaknies **leit-* ‘eiti, vykti, keliauti; lydėti’ (kaip ir got. *ga-leipan* ‘(iš)vykti, (iš)eiti’, s. skand. *líða* ‘(pra)eiti, (iš)vykti; išnykti, dingti, prapulti’, s. ang. *(3e)līðan* ‘(iš)eiti, (iš)vykti, (iš)keliauti; plaukti’, s. saksų *lithan*, *līðan* ‘eiti, vykti’, s. fryzų *lītha* ‘(pa)kėsti, nenoriai leisti’, s. vok. aukšt. *ga-līdan* ‘(iš)keliauti’ ir pan.). Forma liet. **leit-(i)iai* viename lietuvių tarmėse virtusi *leičiai* ‘valdovo tarnybiniai žmonės, žirgų šėrikai’, kitose – **liėčiai* ‘lietuviai’. Atskirose lietuvių tarmėse su kiekybine šaknies balsių kaita susidare **leit(i)iai* > **léit(i)iai*, iš kurio, pridėjus priesagą *-uv-*, kilęs liet. *Lietuvà* kaip visumos pavadinimas (pgl. *bernavà* ‘jaunų vyrų, bernų būrys’, *brolavà*, *broliavà* ‘brolija, broliai ir jų vaikai’).

Dešimtojoje dalyje aptariama *latvių* ir *latgalių* etnonimų problematika, dalijama į tris dalis – istorinių šaltinių fiksacijos bei paliudytų formų interpretacijos, etnonimų kilmė ir apeliatyvo *lata* baltiškumo pagrindimas.

Mokslininkas laikosi VII Tarptautiniame baltistų kongrese Rygoje pasiūlytos latvių etnonimo kilmės hipotezės⁹, remiamos apeliatyvais la. *lata* ‘žemės rėžis; laukas, dirva’, *late* ‘dirvos, arimo, lauko dalis’. Vardas *latuvā* ‘latviai’, **latā* ‘latviai’ etimologiškai reiškęs ‘žemės žmonės’. Pateikiamos tipologinės to paties arealo paralelės: estų *marahvas* ‘savo žemės žmonės (die Leute (unseres) Landes)’, *ziemgaliai* (*zemgaļi*), *žemaičiai* (*žemaiši*).

Vienuoliktasis skyrius pradedamas *sėlių* lokalizacijos, etninės priklausomybės, istorinių šaltinių duomenų analize. Vietoj tradicinio etnonimo kildinimo iš atitinkamų vandenvardžių teikiama nauja kilmės hipotezė, siejanti Ptolemajo Σάλοι su apeliatyvais liet. *salà* ‘kaimas’, lat. *sala* ‘tas pat’, autoriaus manymu,

⁹ VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13.–15. jūnijā. Referātu tēzes, Rīga, 1995, 47–49.

galėjusi būti kuopinė daugiskaita **salaĩ* ‘kaimas kaip neskaidoma visuma’, vėliau vardas perkeltas vadinti jo gyventojams. Minėti apeliatyvai siejami su liet. *salà* ‘iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilėsnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste...’, lot. *solum* ‘žemė, dirvožemis; (kambario) asla, grindys; (kojos) padas; pamatas; dugnas; apačia’, s. vok. aukšt. *sal* masc. ‘butas; būstas, buveinė; salė’, s. sl. *selo* ‘dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė’, rus. *селó* ‘kaimas, bažnytkaimis; butas, būstas, buveinė; gyvenvietė, sodžius; laukas, dirbama žemė, žemės sklypas’ ir t. t., kilusiais iš veiksmažodinės ide. šaknies **sel-* ‘gyventi, būti’. Gausiuose Latvijos, Lietuvos ir Kuršo hidronimuose ir toponimuose (*Sėlnieki, Sėļi, Sėliētis, Sėļu muiža, Sėļēki, Sėlis, Sėles, Sėļi, Sėļa purvs, Sėlieši, Sėliškas, Sėlieši, Sėļi, Sėleiši, Sėlieši, Sėlaiši, Sėļas, Sėlēki, Sėliupis, Sėliupys, Sėlē, Sėliškēs*) S. Karaliūnas nemato *sėlių* etnonimo, bet rekonstruoja baltišką apeliatyvą **sėlā* ‘sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; pelkė, liūnas ir pan.’, kiekybine šaknies balsių kaita susijusį su liet. **selā, *seljo-, *seliā-* ‘kaimas’, s. sl. *selo* ‘dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė’. Jo manymu, „istorinių šaltinių sėlių etnonimas lot. *Selones*, vok. *Sēlen* ir latvių oikonimas *Sēlpils* gali remtis tiek baltiškąja prolyte **sėl(i)jiai*, kuri su priklausymą reiškiančia priesaga **(i)ja-* greičiausiai yra išsivesta iš **sėlā* resp. **sėl(i)jā* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; pelkė, liūnas ir pan.“, tiek ir baltų **sėlā* nom. plur. neutr. ‘sėliai kaip neskaidoma visuma“.

Sėlių problematika baigiama trumpučiu skyreliu apie sėlių kalbos liekanas, šiaip jau žinomas iš kitų tyrinėjimų.

Dvyliktoji monografijos dalis gvildena žiemgalių etnonimo kilmę. Mokslininkas mano, kad žiemgalių krašto vardo etimologinis atitikmuo galys būti Raseinių apylinkių oikonimas *Žemýgala*, taigi žiemgalių krašto pavadinimas sudėtas iš žodžių liet. *žėmė*, lat. *zeme* ir *gālas*, lat. *gals* ‘sritis, kraštas’ – žiemgaliai ‘žemės žmonės’. Kalbos vartotojų sąmonėje dėl panašaus skambėjimo sutapus žodžiams liet. *žėmė*, lat. *zeme* ir liet. *žiemiaĩ* ‘šiaurė’, lat. *ziemeļi* ‘šiaurė’, žiemgalių genties ir krašto vardas galėjęs būti perinterpretuotas kaip ‘žiemiuose, šiaurėje esantis’. Kaip tipologinės paralelės teikiami etnonimai *žemaitis, *latuvā, *latā* bei **talavā*, galėję susidaryti pagal tą patį semantinį modelį – iš bendrinių žodžių *žėmė, *lat(av)ā, *talavā*, žyminčių žemę (dirvą, lauką).

Gana išsamiai aptariami žiemgalių kalbos refleksai tarmėse, vadyne: anapiksė, tautosilabinių junginių su *n* likimas, bl. š, ž, minkštųjų *k, g* tęsiniai ir t. t.

Tryliktajame skyriuje pristatoma paskutinio baltų etnonimo – *kuršių* – problematika. Etnonimas siejamas su apeliatyvu **kurša-*, plg. liet. *kuřšas* ‘vąšas (Haken)’. Hipotetinio pamatinio žodžio *kuřšas* reikšmės ‘pleištas, kablys’, ‘kuolas, baslys; stulpas’ kildinamos iš veiksmažodinės šaknies reikšmės ‘skelti; skilti’, taigi *kuřšas* – ‘kas atskilę, atskelta’, ‘kas atsišakoję’. Tokia reikšmė galėjusi būti pagrindas atsirasti reikšmėms ‘žmonių būrys, kuopa’, ‘giminė, padermė,

(žmonių) karta', 'gentis'. Iš baltiškojo **Kuršā* 'kuršių gentis kaip nedaloma visuma' (rekonstruojama iš tokių fiksacijų kaip *Kursa* Dunika, liaudies dainos; tamniekų *Kuorsa* 'kuršių kraštas (Kurland)') galėję būti pasidaryti gyventojų pavadinimai liet. *kuŗšiai*, *kuŗšai*, lat. *kursi*. Naujoji etimologija (per) gausiai iliustruojama indoeuropiečių ir finų kalbų tipologinėmis semasiologinėmis paralelėmis, eksplikuojančiomis reikšmių 'pleištas, kablys', 'kuolas, baslys; stulpas' ir 'žmonių būrys, kuopa', 'giminė, padermė, (žmonių) karta', 'gentis' filiaciją. Be to, savitai susiejamos Jono Kazlausko ir Makso Fasmerio hipotezės, teigiant, kad liet. *kuŗšas* 'vašas' ir sl. **κρχъ* (< ide. **k̑rso-*) 'lenktas, sulinkęs, kreivas' (> 'kairias, kairus') yra bendrašakniai žodžiai.

Naujai etimologizuojami du kuršių žemių vardai – *Ceklis* ir *Vannenia*.

Trumputis keturioliktasis skyrelis skirtas baltų kaimynams *lyviams*. Etnonimai ir kraštavardžiai lyv. *līvā*, *lībā*, est. *liivi*, *liivolane* 'lyviai', suom. *liivi*, *Liiwinmaa* 'Lyvių kraštas', *liiviläinen* 'lyviai' siejami su apeliatyvais est. *liiv*, suom. *liiva* 'smėlis; dumblas, purvas' ir kt., etimologiniame suomių kalbos žodyne laikomų baltizmais¹⁰, plg. lat. *glīve* 'žalios gleivės ant vandens, mulvė, dumblas; spalva' (ME I 628) ir liet. *glyvas* (be kirčio) 'gleivės?' (LKŽ III 428). Priebalsių junginys *gl* dėl fonotaktinių finų kalbų taisyklių pakeistas *l*. Šiam skyreliui pritiktų ir *Kuršių* skyriuje minima kita etimologija, *lyvių* etnonimą siejanti su apeliatyvais la. *līvis* (*līve*, *līvens*) 'velkamas tinklas, bradinyš žvejoti sekliame vandenyje (ein Stossnetz); trikampis bučius, varža (eine dreieckige Garnreuse); keturkampis tinklas' (ME II 491), *slīvis* 'taip pat' (Rauna – ME II 937), liet. *nu-leivėti*, *su-leivėti* (*-leivė*, *-ėjo*) 'nusilpnėti, sumenkėti, sutįžti' (< *'sulinkti, susilenkti') (LKŽ VII 297), (*iš-*)*lāivėti* (*-ėja*, *-ėjo*) 'išdraikyti, išvartyti (apie rugius); išgulti, išviršti', *iš-laivėti* (*-ója*, *-ójo*) 'daryti vingius (Biegungen machen)' (LKŽ VII 74), rus. dial. *ливый* 'nuolaidus, nuožulnus, nuotakus', s. sl. *lěvъ* 'kairias, kairus', lot. *laevus* 'kairias, kairysis' (ir 'kreivas, lenktas, nulinkęs žemyn'), gr. *λαίος* 'kairias, kairysis'. Autorius mano, kad est. *līv* 'tinklas' galįs būti skolinys iš latvių kalbos (kaip ir liet. dial. *lyvas* 'kelių bradinių (tinklų, tvirtinamų prie karties) junginys sekliame vandenyje žvejoti' (LKŽ VII 631)), tapęs pamatu lyb. *līvā*, *lībā*, est. *liivi* ir A. Breidako rekonstruotos vakarų finų genties šiaurės rytų Latvijoje vardui *leivi* rastis.

Apibendrinamas savąją baltiškų etnonimų etimologizavimo metodologiją ir praktiką, S. Karaliūnas pasiremia garsaus prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu'o kultūrinio kapitalizmo teorija, leidžiančia paaiškinti funkcinis ir struktūrinius etnonimų santykius: „Pirmąsios patriarchalinės bendruomenės valdomas kapitalas buvęs jų *žemė*, žemė motina, žemė maitintoja, kurią skirtingos baltų bendruomenės vadino skirtingais vardais. Tokių bendruomenių *habitų*

¹⁰ *Suomen sanojen alkuperä*. Etimologinen sanakirja 2. Helsinki, 1995, 75, 76.

formavo jų valdoma žemė ir jos pobūdis. Tą *habitą* plėtė ir gilino gentinės bendruomenės nuosavybės santykiai, taip pat santykiai šeimoje ir su kitomis šeimomis, kultūra (religija) ir kalba, kaip tarpusavio bendravimo ir susižinojimo priemonė, kurios valdomą žemę ar patrimoniją žymintis žodis daugeliu atvejų tapdavęs ir genties pavadinimu“. Tačiau toli gražu ne visi monografijoje aptariami baltų etnonimai atspindi šį modelį.

Akademinė Lietuvos bendruomenė seniai jautė išsamaus baltiškųjų etnonimų sąvado poreikį. Baltų kalbų įvaduose ir kalbotyros vadovėliuose suminėtos etnonimų kilmės hipotezės, straipsniuose ir pranešimų tezėse išbarstytos pastabos negali pateikti visuminio vaizdo, neleidžia įvertinti atskirų etimologijų patikimumo. S. Karaliūno monografijoje preciziškai surinkti ir verifikuojami visi tyrinėjimai. Bibliografijos ir šaltinių gausa liudija tyrimo išsamumą ir gilumą. Daug dėmesio skirdamas vidinei rekonstrukcijai ir pasitelkdamas platų istorinį lyginamąjį kontekstą, tipologiją, mokslininkas siūlo naujas drąsias etimologijas, atmetančias dominuojantį vandenvardinės etnonimų kilmės modelį: „<...> turimais duomenimis, nėra nė vieno baltų etnonimo, kuris būtų hidroniminės kilmės“. Mokslo ir plačiosios visuomenės valia – priimti ar atmesti naująsias etimologijas.

Ši monografija neabejotinai taps visuomenės *habitu*, veiksiančiu mūsų kultūros *lauką*. Už tai norisi nuoširdžiai padėkoti gerbiajamam autoriui Simui Karaliūnui.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 30 d.

DALIA PAKALNIŠKIENĖ

Klaipėdos universitetas

Salomėjos Nėries g. 5, LT-92227 Klaipėda

dalia.pakalniskiene@gmail.com